

Επιστημονικό Άρθρο

Συμβάλλει ο Τουρισμός στην Πληθυσμιακή και Οικονομική Μεγέθυνση; Η Περίπτωση των Ελληνικών Περιφερειών

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος
Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Η μελέτη εξετάζει τη συσχέτιση του τουρισμού (μετρούμενου με διανυκτερεύσεις) με τον πληθυσμό και την οικονομική ανάπτυξη (μετρούμενη με το κατά κεφαλήν εισόδημα). Χρησιμοποιούνται διαθέσιμα δεδομένα από τις ελληνικές περιφέρειες NUTS2 για την περίοδο 2013-2022. Η στατιστική ανάλυση είναι περιγραφική. Τα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ του τουρισμού και του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Η σχέση μεταξύ πληθυσμού και τουρισμού είναι επίσης θετική, αλλά πολύ πιο αδύναμη. Συζητούνται περιφερειακές πολιτικές που στοχεύουν όχι μόνο στην αύξηση του πληθυσμού και της οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και στην επίτευξη καλύτερης κατανομής, η οποία μετράται με έναν απλό δείκτη σύγκλισης. Τα στοιχεία επιτρέπουν επίσης την εξέταση των επιπτώσεων του Covid-19 στη σύγκλιση μεταξύ των ελληνικών περιοχών, καθώς και των περιφερειακών επιπτώσεων που είχε η πανδημία στον τουρισμό.

Λέξεις κλειδιά: Περιφερειακή ανάπτυξη, περιφερειακός πληθυσμός, περιφερειακός τουρισμός, NUTS2, περιφερειακή πολιτική, Covid-19.

Εισαγωγή

Ο τουρισμός συμβάλλει στην αύξηση των εισοδημάτων και στη διατήρηση του πληθυσμού σε περιοχές όπου η εναλλακτική απασχόληση είναι περιορισμένη. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη σχέση του τουρισμού με το κατά κεφαλήν εισόδημα (ΑΕΠ) και το μέγεθος του πληθυσμού, χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα στοιχεία των 13 ελληνικών περιφερειών από το 2013 μέχρι και το 2022.

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται μόνο η περιγραφική ανάλυση της σχέσης των τριών μεταβλητών και κάποια άλλα θέματα που αφορούν τη σύγκλιση των 13 περιφερειών σε ό,τι αφορά την τουριστική ανάπτυξη, το κατά κεφαλήν εισόδημα και τον πληθυσμό. Η μέτρηση της σύγκλισης, δεδομένου του πολύ μικρού βαθμού ελευθερίας που παρέχουν οι χρονολογικές σειρές των δεδομένων, γίνεται με τη διαχρονική μεταβλητότητα των στατιστικών στοιχείων των τριών μεταβλητών. Η μέτρηση της μεταβλητότητας πραγματοποιείται με την τυπική απόκλιση.

Η εργασία οργανώνεται σε έξι μέρη, συμπεριλαμβανομένης της παρούσας εισαγωγής. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται τα συνοπτικά στατιστικά στοιχεία των μεταβλητών των 13 περιφερειών. Στο τρίτο μέρος αναλύονται οι συσχετίσεις

για το σύνολο του δείγματος των 13 στοιχείων (13 περιφέρειες επί 10 χρόνια). Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζεται ο συντελεστής συσχέτισης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ με τις διανυκτερεύσεις ανά περιφέρεια. Στο πέμπτο μέρος εξετάζεται η σύγκλιση των περιφερειών σε ό,τι αφορά τις τουριστικές διανυκτερεύσεις και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ενώ στο ίδιο μέρος εκτιμάται και η επίδραση του κορονοϊού στις περιφερειακές συγκλίσεις. Στο τελευταίο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα και κάποιες προτάσεις πολιτικής.

Συνοπτικές Στατιστικές Παρουσιάσεις

Τα στατιστικά στοιχεία για τις περιφερειακές διανυκτερεύσεις αλλοδαπών είναι διαθέσιμα από το 2013 και δημοσιεύονται από την Τράπεζα της Ελλάδος. Τα δεδομένα για τον πληθυσμό και το ΑΕΠ προέρχονται από τη Eurostat, η οποία, φυσικά, τα προμηθεύεται από τις εθνικές στατιστικές υπηρεσίες. Στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτά τα στοιχεία παρέχονται από την ΕΛΣΤΑΤ.

Στο παρόν μέρος παρουσιάζονται ο μέσος όρος (Μ.Ο.), η τυπική απόκλιση (Τ.Α.), η μέγιστη (Μ) και η ελάχιστη (Ε) τιμή των τριών μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν: διανυκτερεύσεις, πληθυσμός και κατά κεφαλήν ΑΕΠ για τις 13 περιφέρειες της Ελλάδας κατά τα δέκα έτη για τα οποία έχουμε διαθέσιμα στοιχεία. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει αυτά τα δεδομένα.

Η κύρια μεταβλητή που μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία είναι οι διανυκτερεύσεις. Οι πρώτες στήλες του πίνακα αφορούν το σύνολο των διανυκτερεύσεων (αλλοδαπών και ημεδαπών), με την πηγή των δεδομένων να είναι η Eurostat. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η εξεταζόμενη χρονική περίοδος περιλαμβάνει και την επίπτωση του κορονοϊού, την οποία έχω ήδη μελετήσει για το σύνολο της χώρας στις μελέτες Papanikos (2020 & 2022).

Πίνακας 1. Περιγραφικά Στατιστικά Στοιχεία, 2013-2022

	Διανυκτερεύσεις				Πληθυσμός				Κατά Κεφαλή ΑΕΠ			
	Μ.Ο.	Τ.Α.	Μ	Ε	Μ.Ο.	Τ.Α.	Μ	Ε	Μ.Ο.	Τ.Α.	Μ	Ε
Αττική	2532	505	3016	1416	3794	59	3913	3737	22719	1175	25596	21300
Βόρειο Αιγαίο	624	110	729	431	208	14	230	195	12032	1176	13831	9817
Νότιο Αιγαίο	3367	931	4501	1576	339	7	348	328	17798	1572	20605	14196
Κρήτη	1284	272	1552	697	632	4	637	624	14100	1056	16584	12334
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	950	164	1085	635	599	14	610	561	11759	1082	14501	10757
Κεντρική Μακεδονία	3162	615	3609	1869	1874	33	1913	1791	13167	1095	15942	12235
Δυτική Μακεδονία	266	68	328	133	270	8	281	254	16107	1731	18174	12987
Ηπειρος	996	159	1244	777	335	7	343	319	11928	786	13898	10870
Θεσσαλία	1562	233	1819	1077	722	16	742	686	12834	1119	15627	12120
Ιόνια Νησιά	1030	237	1503	583	205	2	208	202	14950	1061	16534	12522
Δυτική Ελλάδα	970	190	1118	587	662	13	683	647	12220	739	14137	11319
Στερεά Ελλάδα	1284	204	1561	964	552	16	560	507	15949	2656	22760	14227
Πελοπόννησος	2153	317	2575	1531	575	14	587	538	14344	1468	18208	13171

Οι διανυκτερεύσεις παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των 13 περιφερειών της χώρας. Πρώτη σε διανυκτερεύσεις είναι η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου με 3,4 εκατομμύρια διανυκτερεύσεις. Ακολουθεί η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με 3,2 εκατομμύρια διανυκτερεύσεις. Η Δυτική Μακεδονία βρίσκεται στην τελευταία θέση με 266 χιλιάδες διανυκτερεύσεις. Οι ελάχιστες και μέγιστες τιμές της περιόδου αποτυπώνουν την επίδραση του κορονοϊού.

Η Αττική, για παράδειγμα, κατέγραψε τη μέγιστη τιμή στις διανυκτερεύσεις το 2019, με λίγο πάνω από τρία εκατομμύρια διανυκτερεύσεις. Τον επόμενο χρόνο (2020), λόγω του κορονοϊού, οι διανυκτερεύσεις έπεσαν στα 1,4 εκατομμύρια. Την ίδια επίπτωση δείχνουν τα στοιχεία για όλες τις 13 περιφέρειες.

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις με τις διανυκτερεύσεις παρατηρούνται και στα στοιχεία για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και τον πληθυσμό. Αυτό που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη είναι οι συσχετίσεις αυτών των μεταβλητών με το σύνολο των διανυκτερεύσεων. Το θέμα των συσχετίσεων εξετάζεται στο αμέσως επόμενο μέρος της εργασίας.

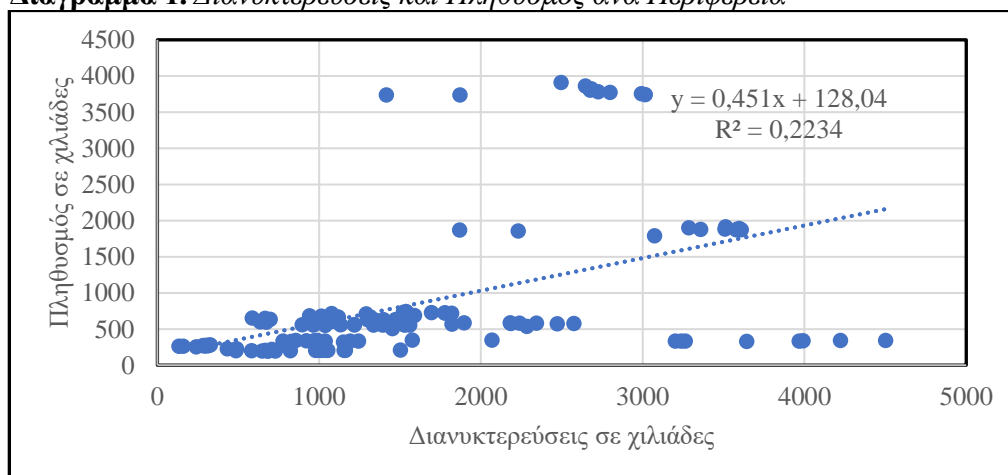
Συσχετίσεις

Τα Διαγράμματα 1 και 2 παρουσιάζουν τη διασπορά των στοιχείων για τις διανυκτερεύσεις σε σχέση με τον πληθυσμό και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, αντίστοιχα. Τα στοιχεία αφορούν το σύνολο των παρατηρήσεων για τις 13 περιφέρειες κατά τη διάρκεια 10 ετών.

Αν και γενικά φαίνεται να υπάρχει μια θετική συσχέτιση μεταξύ διανυκτερεύσεων και πληθυσμού (ο συντελεστής συσχέτισης είναι θετικός, 0,47), το διάγραμμα αποκαλύπτει ότι για ορισμένες περιφέρειες δεν φαίνεται να υπάρχει καμία συσχέτιση.

Η Αττική, η Κεντρική Μακεδονία και το Νότιο Αιγαίο είναι οι τρεις περιφέρειες όπου η τουριστική κίνηση δεν συμβαδίζει με τον συνολικό αριθμό τουριστικών διανυκτερεύσεων.

Διάγραμμα 1. Διανυκτερεύσεις και Πληθυσμός ανά Περιφέρεια

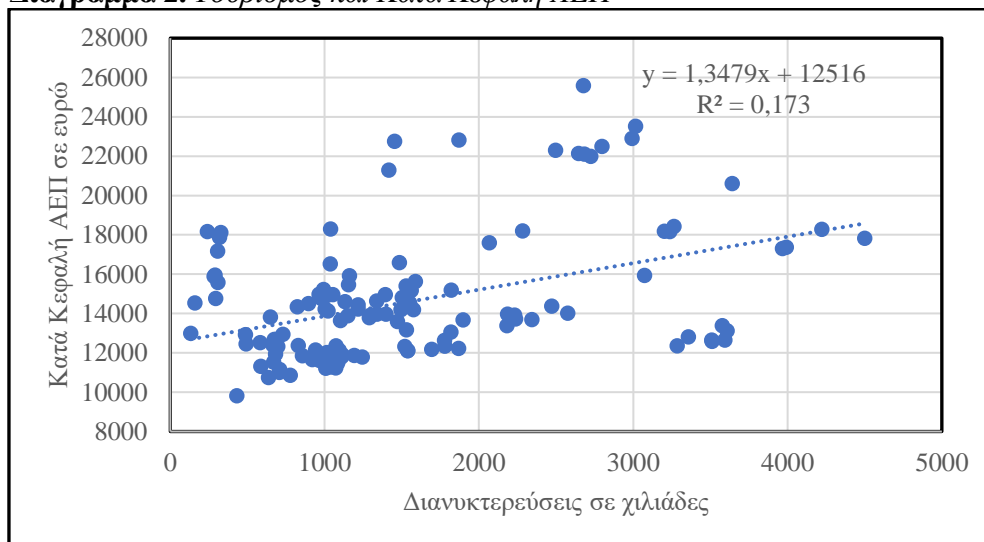

Πρέπει να σημειωθεί ότι η σύνδεση μεταξύ πληθυσμού και τουριστικής δραστηριότητας αφορά τη σχέση εργατικού δυναμικού και τουριστικής κίνησης.

Ένας μεγαλύτερος αριθμός διανυκτερεύσεων απαιτεί περισσότερο εργατικό δυναμικό και, συνεπώς, μεγαλύτερο πληθυσμό. Ωστόσο, αυτή η σύνδεση μπορεί να μην αντικατοπτρίζεται στα επίσημα στοιχεία, καθώς το τουριστικό προϊόν παράγεται σε μεγάλο βαθμό από αδήλωτη εργασία.

Η σχέση μεταξύ διανυκτερεύσεων και κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι λίγο πιο σαφής, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, αλλά και αυτή η συσχέτιση παρουσιάζει προβληματικά χαρακτηριστικά.

Διάγραμμα 2. Τουρισμός και Κατά Κεφαλή ΑΕΠ

Η πιο σημαντική παρατήρηση είναι η ύπαρξη ετεροσκεδαστικότητας: όσο αυξάνονται οι διανυκτερεύσεις, τόσο αυξάνεται και η διασπορά του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι διανυκτερεύσεις έχουν θετική συσχέτιση με τον πληθυσμό και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των 13 ελληνικών περιφερειών. Το επόμενο μέρος εξετάζει τις συσχετίσεις μεταξύ των διανυκτερεύσεων και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις 13 περιφέρειες.

Κατά Κεφαλή ΑΕΠ και Διανυκτερεύσεις

Να επισημάνω εξ αρχής ότι οι συσχετίσεις που παρουσιάζονται εδώ αφορούν μια χρονολογική σειρά 10 παρατηρήσεων, και αυτό θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στην ανάλυση των δεδομένων.

Το μόνο ενδιαφέρον στοιχείο είναι οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις μεταξύ των 13 ελληνικών περιφερειών, δεδομένου ότι για όλες υπάρχει ο ίδιος περιορισμένος αριθμός παρατηρήσεων, μόλις 10 χρόνια.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τον συντελεστή συσχέτισης μεταξύ των διανυκτερεύσεων και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ξεχωριστά για κάθε περιφέρεια.

Τα Ιόνια Νησιά έχουν τον υψηλότερο συντελεστή συσχέτισης (0,8952). Η δεύτερη υψηλότερη συσχέτιση μεταξύ των συνολικών τουριστικών διανυκτερεύσεων

και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρατηρείται στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Από τον Πίνακα 1 φαίνεται ότι το Νότιο Αιγαίο είχε και τον μεγαλύτερο αριθμό διανυκτερεύσεων. Στην ουσία, το Νότιο Αιγαίο «ζει» από τον τουρισμό, καθώς περιλαμβάνει παγκοσμίως δημοφιλείς προορισμούς όπως η Μύκονος και η Σαντορίνη, καθώς και άλλα δημοφιλή νησιά όπως η Ρόδος. Από την άλλη πλευρά, η Στερεά Ελλάδα, η Θεσσαλία και η Πελοπόννησος καταγράφουν τους χαμηλότερους συντελεστές συσχέτισης.

Πίνακας 2. Συντελεστές Συσχέτισης

Περιφέρεια	Συντελεστής Συσχέτισης
Αττική	0,3965
Βόρειο Αιγαίο	0,6255
Νότιο Αιγαίο	0,7974
Κρήτη	0,6247
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	0,7767
Κεντρική Μακεδονία	0,6377
Δυτική Μακεδονία	0,6985
Ήπειρος	0,4171
Θεσσαλία	0,2110
Ιόνια Νησιά	0,8952
Δυτική Ελλάδα	0,5379
Στερεά Ελλάδα	0,2040
Πελοπόννησος	0,2728

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τον Πίνακα 2 είναι ότι υπάρχει σημαντική διαφορά στη συσχέτιση μεταξύ κατά κεφαλήν ΑΕΠ και τουρισμού. Σε ορισμένες περιφέρειες, οι συσχετίσεις είναι υψηλές. Αν υποθέσουμε ότι η αιτία είναι ο τουρισμός, τότε οι περιφέρειες με υψηλό δείκτη συσχέτισης αποκομίζουν μεγάλο όφελος από τον τουρισμό.

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο τουρισμός φέτος και αναμένεται να ενταθεί στο μέλλον είναι το φαινόμενο του υπερτουρισμού. Αυτό μπορεί να αντιμετωπιστεί με τρεις τρόπους: πρώτον, με την αύξηση του κόστους στις πιο δημοφιλείς περιοχές, με την επίδραση να εξαρτάται από την ελαστικότητα της ζήτησης. Δεύτερον, με την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, και τρίτον, με την παρακίνηση των τουριστών να επιλέξουν άλλες περιοχές της Ελλάδας. Με αυτόν τον τρόπο θα επιτευχθεί η σύγκλιση των περιφερειών της Ελλάδας, όσον αφορά την όσο το δυνατόν ισόποση κατανομή των τουριστικών διανυκτερεύσεων και, κατ' επέκταση, του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το θέμα της σύγκλισης εξετάζεται στο επόμενο μέρος.

Συγκλίσεις και Κορονοϊός

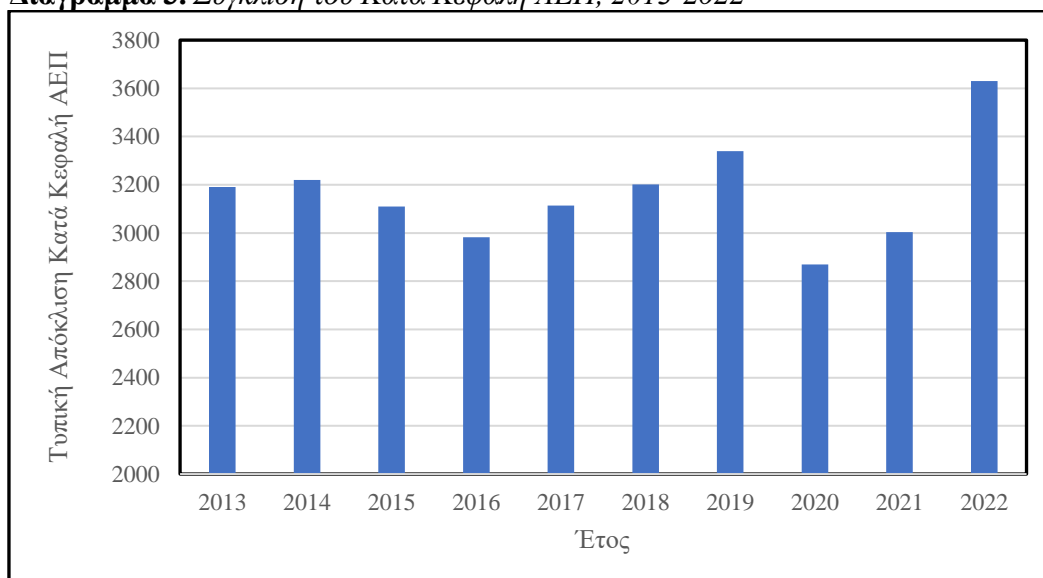
Το θέμα της σύγκλισης των ελληνικών περιφερειών το έχω εξετάσει σε μια προηγούμενη μελέτη μου (βλ. Papanikos et al., 2004). Στη μελέτη αυτή, εξέτασα όλα τα είδη σύγκλισης και διαπίστωσα ότι υπήρχε σύγκλιση μεταξύ των νομών της

Ελλάδας. Σε μια πιο πρόσφατη μελέτη μου (βλ. Parapanikos, 2024), εξέτασα την περιφερειακή διάρθρωση των ποσοστών ανεργίας. Οι διαφοροποιήσεις ήταν μεγάλες, χωρίς να παρατηρούνται τάσεις σύγκλισης.

Στη συνέχεια, το παρόν μέρος εξετάζει τη σύγκλιση μεταξύ των 13 περιφερειών όσον αφορά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (Διάγραμμα 3), το οποίο, όπως παρατηρήθηκε στο προηγούμενο μέρος, έχει θετική συσχέτιση με τις τουριστικές διανυκτερεύσεις. Κατά συνέπεια, εξετάζεται επίσης η σύγκλιση των τουριστικών διανυκτερεύσεων (Διάγραμμα 4).

Η μέτρηση της σύγκλισης γίνεται με την τυπική απόκλιση. Αύξηση (μείωση) της τυπικής απόκλισης αποτελεί ένδειξη απόκλισης (σύγκλισης). Οι μετρήσεις για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και τις διανυκτερεύσεις δίνονται στα Διαγράμματα 3 και 4, αντίστοιχα.

Διάγραμμα 3. Σύγκλιση του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ, 2013-2022

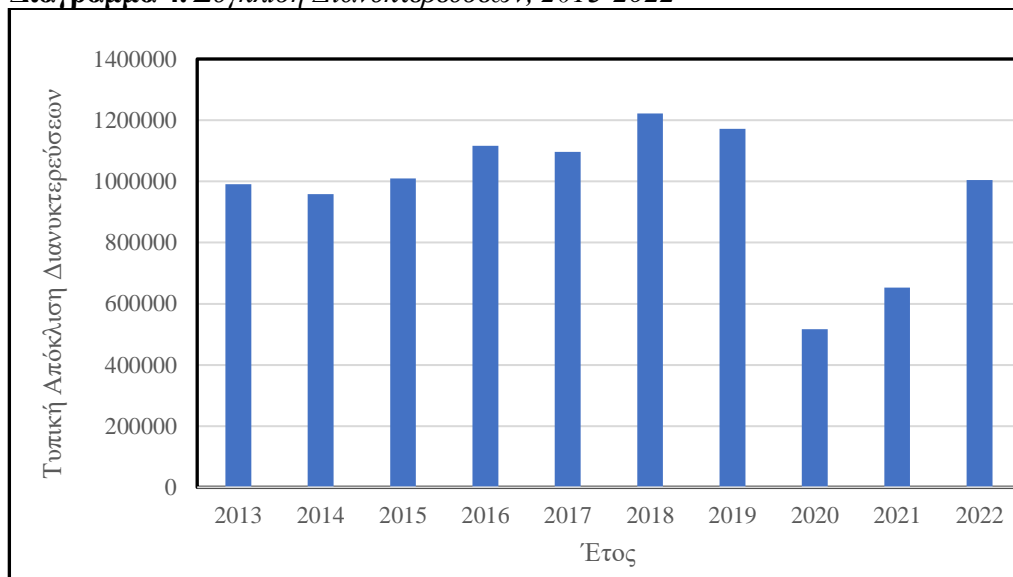
Σκοπός κάθε περιφερειακής πολιτικής είναι η σύγκλιση των περιφερειών της χώρας ή μιας ένωσης χωρών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημόσιοι πόροι αποσκοπούν στην ενίσχυση της σύγκλισης. Η αποτελεσματικότητα των πολιτικών σύγκλισης είναι το ζητούμενο. Ο τουρισμός μπορεί να αποτελέσει εργαλείο επιτάχυνσης της σύγκλισης για περιοχές που διαφορετικά δεν έχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα. Στην Ελλάδα, με τα νησιά της και πολλές άλλες περιφέρειες που βρίσκονται στο περιθώριο της οικονομικής δραστηριότητας της Ευρώπης, ο τουρισμός μπορεί να αποτελέσει λύση.

Το Διάγραμμα 3 δείχνει την οικονομική σύγκλιση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των 13 ελληνικών περιφερειών για τα έτη 2013 έως 2022. Η σύγκλιση μετράται με την τυπική απόκλιση. Τα πρώτα χρόνια της περιόδου υπήρξε αύξηση της σύγκλισης (μείωση της τυπικής απόκλισης), ακολούθησε μείωση της σύγκλισης (αύξηση της τυπικής απόκλισης) από το 2016 έως το 2019, μειώθηκε και πάλι κατά τα χρόνια του κορονοϊού (2020-2021), και οι ανισότητες εκτοξεύθηκαν το πρώτο έτος μετά τον κορονοϊό (2022).

Το Διάγραμμα 4 απεικονίζει τη σύγκλιση ή απόκλιση των τουριστικών διανυκτερεύσεων. Τα στοιχεία των διανυκτερεύσεων ακολουθούν κατά προσέγγιση

τις ίδιες τάσεις με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, κάτι που μπορεί να εξηγηθεί από τη θετική συσχέτιση μεταξύ των τουριστικών διανυκτερεύσεων και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Διάγραμμα 4. Σύγκλιση Διανυκτερεύσεων, 2013-2022

Συμπεράσματα

Η απάντηση στο ερώτημα της εργασίας είναι καταφατική. Ο τουρισμός φαίνεται να συσχετίζεται θετικά με τον πληθυσμό μιας περιφέρειας και με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η πιο προφανής αιτιώδης σχέση παρατηρείται από τις τουριστικές διανυκτερεύσεις στην πληθυσμιακή αύξηση και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Με αυτό ως δεδομένο, μια περιφερειακή τουριστική πολιτική που ενισχύει τον τουρισμό σε περιοχές με σχετικά χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ μπορεί να οδηγήσει σε ταχύτερη σύγκλιση των περιφερειών της Ελλάδας.

Η νέα πρόκληση του υπερτουρισμού σε ορισμένες περιοχές μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για τη διοχέτευση του μεγάλου αναμενόμενου τουριστικού ρεύματος σε περιοχές της Ελλάδας με λιγότερο τουρισμό. Ωστόσο, αυτό δεν είναι εύκολο. Ορισμένες περιοχές είναι επώνυμα προϊόντα τουρισμού, και δύσκολα ένας τουρίστας θα προτιμήσει άλλες περιοχές εκτός από αυτές που συνδέονται με την ταυτότητα του ίδιου του τουρίστα.

Βιβλιογραφία

- Papanikos, G.T. (2022) The Impact of the COVID-19 pandemic on Greek tourism-updates and comparisons. *Athens Journal of Tourism*, 9(1), 51-62. <https://bit.ly/3K9RMQh>
- Papanikos, G.T. (2020) the impact of the covid-19 pandemic on Greek tourism. *Athens Journal of Tourism*, 7(2), 87-100. <https://bit.ly/3mDAfqi>

Papanikos, G.T. (2004) Regional convergence in Greece in the 1980s: an econometric investigation. *Applied Economics*, 36(8), 881-888 <https://shorturl.at/F2NfD> (with L. Michelis & A.P. Papadopoulos).

Papanikos, G.T. (2024) Regional effects of the great recession on Greek unemployment rates: a graphical analysis. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 10(2), 81-94.

Does Tourism Promote Population and Economic Growth? The Case of Greek Regions

Gregory T. Papanikos
President, The Athens Institute

The study examines the correlation between tourism (measured by overnight stays), population, and economic growth (measured by per capita income). Available data from the Greek NUTS2 regions for the period 2013-2022 are used. The statistical analysis is descriptive. Empirical evidence shows a positive correlation between tourism and per capita income. The relationship between population and tourism is also positive, but much weaker. The study discusses regional policies aimed not only at increasing population and economic growth but also at achieving better distribution, measured by a simple index of convergence. The data also allow for the examination of the impact of Covid-19 on convergence between Greek regions, as well as the regional impact the pandemic has had on tourism.

Keywords: *Regional growth, regional population, regional tourism, NUTS2, regional policy, Covid-19.*